

REDT U ZELVEN

Het emancipatorische potentieel van de coöperatie

Vermeir & Heiremans

INTRODUCTIE

De 19de-eeuwse sociaal politieke context van Aalst kan gelezen worden als een microcosmos van de maatschappelijke condities die het jonge België typeren. In het België van midden 19de eeuw voerde een ongebreideld kapitalisme de ideologische boventoon. Het land organiseerde zich daarbij rond drie breuklijnen: die tussen arbeid en kapitaal, klerikaal en antiklerikaal, Frans enVlaams. Die vinden we ook terug in de kleinstedelijke context van het middeleeuwse stadje Aalst dat in de 19de eeuw met haar ongecontroleerde industriële ontwikkeling de sprong maakte naar de moderne tijd. Daarbij waren de aanleg van de spoorverbinding met Brussel en Gent, en het rechttrekken van de Dender cruciaal.

Ook het lokale politieke landschap toont opmerkelijke parallellen. Hoewel België de meest progressieve grondwet van Europa kende was het stemrecht gebaseerd op eigendom, en dus beperkt tot een maatschappelijke bovenklasse. Die was lange tijd de spreekbuis van de conservatieve katholieken. De katholieke Kerk was daarbij niet onpartijdig, zoals mag blijken uit de heksenjacht die ze ontkende om de sociaal geïnspireerde priester Daens in toom te houden. Het Belgische politieke systeem was initieel gebaseerd op een meerderheidsstelsel maar onder druk van de straat evolueerde dat na invoering van het meervoudig kiesrecht, en later het enkelvoudig kiesrecht voor mannen, naar een systeem van evenredige vertegenwoordiging. Vanaf 1886 trekt zich een proces op gang die de arbeidersklasse geleidelijk integreert in de burgerlijk-kapitalistische samenleving. Deze evolutie vond ook haar weerklink in de lokale Aalsterse politiek, iets waartegen de conservatief katholieke volksvertegenwoordiger Charles Woeste het langst weerstand bood.

Centraal in ons verhaal staan de toenmalige *samenwerkende maatschappijen*. Meestal waren dat consumenten coöperatieven. Hoewel hun origine van socialistisch signatuur was, richtten ook liberalen, daensisten en katholieken hun coöperatieve onderne- mingen op. We zoemen in op de socialistische broodcoöperatieve Hand aan Hand in Aalst die met de hulp van Moeder Vooruit uit Gent en Le Peuple uit Brussel, instrumenteel was voor de ontvoogding van de lokale arbeidersklasse eind 19de en begin 20ste eeuw. We ronden ons verhaal af met de vraag wat dit emancipatorisch model vandaag kan betekenen, en meer specifiek of de coöperatieve vorm van onderne- men mogelijkheden voor de kunstensector biedt?

Vooraler daar kort op in te gaan, eerst een schets van de nationale sociaal-politieke context tot aan WOI.

1. LAISSEZ-FAIRE: ONGEBREIDELD KAPITALISME

Het politieke succes van het liberalisme viel samen met de maatschappelijke transformaties die de eerste industriële revolutie teweegbracht. Een relatief eensgezinde machtselite van hoge burgerij en adel koos ervoor de tegenstelling tussen liberalen en katholieken ondergeschikt te maken aan de ambitie België tot een moderne natie uit te bouwen. Dat was in de eerste plaats een economisch project waarbij de staat zich niet afzijdig hield. Integendeel, de overheid creëerde een exclusief kader waarin de economie kon gedijen om op die manier het bestaan van het land te consolideren.

Winst en economische rentabiliteit waren dus de enige maatstaven in een logica waarin de notie van sociale rechtvaardigheid ontbrak. De canonisering van privé-eigendom werd gekoppeld aan het principe van het recht van de sterkste. Hiermee legitimeerde de toenmalige industriële machtselite, die haar plaats had afgedwongen naast de aristocratische en agrarische elites, haar dominante positie. Economi- sche ontwikkeling stond gelijk met maatschappelijke vooruitgang. Zij beschouwden het als de vrucht van een *natuurlijke* proces, ook al betekenden de condities waarin die economische vooruitgang verliep, de facto de totale verpaupering van grote lagen van de bevolking. Charles Woeste, *de groene paus der klerikale partij, de man die destijds de kiezers van Aalst met saucisen overtuigde* (Woeste was de Franstalige volksvertegen- woordiger voor het arrondissement Aalst), ver- woordde het zelfs in 1921 in de kamer nog als volgt:

“Tusschen eene tijdelijke vergoeding en bet aankweeken van eene gewoonte, die tot uitoefenen van het beroep van werkloozen leidt, ligt een bemelsbreed verschil. Handel en nijverheid bernenen, men mag aannemen dat er werk is voor allen die bun tijd niet in ledigheid willen doorbrenge. Het is noodig dat er een einde gemaakt wordt aan de misbruiken, dat de vergoedingen stilaan worden vermind- erd, dat we terugkeeren naar een normalen toestand die niet meer de buldiging is der luiaardij.”

Kortom armoede was de schuld van de armen zelf, die te lui en te dom waren om te participeren aan de vooruitgang en de welstand. De rijken wensten hen letterlijk en figuurlijk niet te zien. De werkende bevolking vond een miserabel onderkomen in aparte getto’s en beluiken, zonder lopend water en in hygiënische omstandigheden die vandaag bijna ondenkbaar zijn.

Opmerkelijk is dat in dit alles de Kerk een heel dubbelzinnige rol speelde. Zij koos met overtuiging de kant van de rijken. De pauselijke encycliek *Rerum Novarum* (1891), die opriep tot meer aandacht voor de sociale kwestie, bleef daardoor nog lange tijd dode letter. Het Daensisme, genoemd naar de dissidente priester uit Aalst Adolf Daens, was de uitzondering. De conservatief katholieken beschouwden rijkdom als een teken van goddelijke genade. Paternalistische liefdadigheid werd daarbij wel geprezen als een burgerlijke deugd, op voorwaarde dat de armen zich onderdanig schikten in hun lot want ook armoede, net zo goed als rijkdom, was door God gewild. Economisch vertaalde deze visie zich in het corpora- tisme, een anti-socialistische organisatievorm waarbij de werknemers hun belangen slechts konden verdedigen in een geest van klassenverzoening met hun werkgevers.

Het sociaal oproer van maart 1886 was een dwingend teken van verzet tegen de hegemonische gang van zaken en haar mensonterende uitwassen. De gebeurtenissen van dat jaar confronteerden de toenmalige maatschappelijke en politieke elites met de grenzen van hun macht. Emancipatiebewegin- gen die hun basis hadden in de niet-gerepresenteerde groepen in de samenleving kenden een sterke groei. Het socialisme, antiklerikalisme, flamingantisme en in mindere mate feminisme, ontwikkelden zich tot stromingen die een ingrijpend effect zouden hebben op het politieke systeem.

2. DRIE BREUKLIJNEN: ARBEID / KAPITAAL, KLERIKAAL / ANTI-KLERIKAAL, FRANS / VLAAMS

Het laatste kwart van de 19de eeuw tot aan WOI was een periode van grote maatschappelijke verschuivin- gen. Die werden gedreven door de spanning tussen de gevestigde orde en de hiervoor genoemde emancipatorische stromingen. Het jonge België had initieel vorm gekregen rond drie breuklijnen: die tussen arbeid en kapitaal, tussen een klerikaal en antiklerikaal blok, en rond de taalproblematiek tussen het Frans en het Vlaams. Deze breuklijnen en de hierrond gevormde evenwichten kwamen steeds meer onder druk te staan. Ze zouden nooit helemaal verdwijnen en zouden zelfs kunnen gelezen worden als de ideologische kernen waarrond de politieke en sociale verzuiling van het land zou tot stand komen. Met andere woorden er ontstonden hechte doorge- dreven gepolitiseerde netwerken rond een katho- lieke, liberale en socialistische maatschappijvisie als vormen van sociale controle en politiek bestuur.

De Belgische grondwet van 1831 was één van de meest progressieve teksten van haar tijd. Daarin werd de scheiding van Kerk en Staat als principe gesteld, wat niet betekende dat die scheiding ook onmiddellijk bestond in de geesten van de mensen. De Kerk vormde nog steeds de geesten doordat zij het onderwijs domineerde en controleerde. Ook het electorale systeem begunstigde de katholieken, omdat op het platteland dat nagenoeg helemaal katholiek was, de kiescijns lager was en er dus meer kiezers waren dan in de steden.

Voor de Belgische radicaal-democaten was het revolutionair getij dat in 1848 Europa overspoelde, geen goede zaak. De opstandige gebeurtenissen waren een indicatie voor de mate waarin op dat ogenblik de sociaal-economische breuklijn in de maatschappij, de tegenstelling tussen arbeid en kapitaal, al gepolitiseerd was. Van een georganiseerde arbeidersbeweging met een politieke vertegenwoordig- ing was er nog helemaal geen sprake. De eerste echte socialistische organisatie ontstond uit Les Solidaires. In 1860 richtten deze vrijdenkers en rationalisten de *Association de la démocratie militante Le Peuple* op. De politieke consensus bleef evenwel dat het nationale belang van België primeerde op de sociale belangen van de mensen die de democraten tijdens de Belgische *proletarische* revolutie op sleeptouw hadden genomen.

Ook de Vlaamse beweging zou tijdens de laatste decennia van de 19de eeuw ideologisch verdeeld blijven in een katholieke en liberale vleugel. Al vanaf 1850 domineerde deze levensbeschouwelijke tegenstelling de strijd voor de Vlaamse ontvoogding. De eerste taalwetten moesten wachten op het moment dat men er in slaagde deze tegenstelling te overbruggen. Daarbij bleek de eis van de verneder- landsing van de Gentse Rijksuniversiteit de mobilise- rende kracht te hebben om Vlaamsgezinde politici dichter bij mekaar te brengen.

Het 19de-eeuwse feminisme in België ten slotte, was een reactie op het feit dat vrouwen in de publieke sfeer niet als volwaardige burgers erkend werden. Meisjesonderwijs georganiseerd door de progressief liberalen vanaf 1864 zou de hefboom worden om hierin verandering te brengen.

De dynamiek van het laatste kwart van de 19de eeuw ligt aan de basis van vele verworvenheden die we vandaag als vanzelfsprekend zien. De meeste ervan moesten echter worden afgedwongen door de macht van de straat: de democratisering van het

(mannen)stemrecht, politieke massapartijen, sociale zekerheid, vrouwenrechten, ontvoogding van de Vlamingen... Deze emancipatorische processen genereerden op hun beurt nieuwe vormen van sociale controle. De eerste sociale wetten waren niet enkel bedoeld om de ergste uitwassen van de ongebreidelde politiek van het laissez-faire kapitalisme te corrigeren, maar ook om de revolutionaire geest opnieuw in de fles te stoppen en de arbeidersklasse en andere niet-gere- presenteerde groepen te integreren in de maatschappij.

3. POLITIEK SYSTEEM: STEMRECHT / MEERDERHEIDSSTELSEL / EVENREDIGE VERTEGENWOORDIGING

Het jonge België van 1831 was met zijn liberale grondwet één van de meest democratische regimes in de wereld. Naar hedendaagse normen moeten we *democratie* hier echter met een korrel zout nemen. Slechts een kleine bezittende elite van bourgeoisie, adel en geestelijken, kreeg via het cijnskiesselsel een politieke stem. De grondwettelijke rechten voor de lagere klassen bleven heel beperkt. Zelfs het grondwettelijk recht op de vrijheid van vereniging werd toen heel anders geïnterpreteerd en ingevuld. Er gold namelijk een straftechterlijk verbod op de vorming van beroepsverenigingen. Het laissez-faire kapitalisme zag beroepsverenigingen als een belemmering van de vrijheid. De oprichting van vakbonden werd daardoor vrijwel onmogelijk.

Het verschil met het ancien régime, waarin de adellijke stand alle macht had, kwam dus in grote lijnen slechts neer op het feit dat de macht nu niet meer op afstamming gebaseerd was, maar op rijkdom. Vooral grondbezitters, niet langer enkel een adelijk voorrecht, kregen een politieke stem. De *kleine luiden* vormden een ongeorganiseerde politiek macht, maar vooralsnog kon de stem van de straat makkelijk buiten het politieke systeem gehouden worden.

Zoals hiervoor al vermeld, het jaar 1886 leidt een overgangperiode in. Op 5 april 1885 krijgt de stem van de straat vorm en wordt de *Belgische Werkliedenpartij* opgericht. Eén van de voornaamste doelen van de BWP was het inbreken in de politieke agenda van die tijd door hun numerieke stootkracht te vertalen in politieke macht. Op 10 april 1890 worden de violen gelijkgestemd en sturen Jean Volders, Louis Bertrand en Edward Anseele een historisch telegram naar de koning: “Sire, U hebt het land verzocht zijn prioritei- ten bekend te maken. Dit is het algemeen stemrecht.” Het actiemiddel om dat in handen te krijgen was de algemene politieke staking. Acties in 1891, 1893, 1902 en 1913 lagen aan de grondslag van een schoksgewijze invoering van het algemeen stemrecht, te beginnen met het algemeen meervoudig stemrecht.

De politiek gemotiveerde stakingen waren de concretiserende van een socialistische reformistische en pragmatische agenda. Die combineerde elementen van het marxisme en het progressieve liberalisme. Het ideologisch programma van de BWP en bevatte verwijzingen naar de klasseloze maatschappij, de radicale transformatie van het kapitalisme naar een collectivisme en internationale solidariteit. In de praktijk zou de emancipatie van de arbeidersklasse echter neerkomen op haar integratie in de bestaande structuren van het kapitalisme en de natiestaat. Het verwerven van parlementaire macht langs wettelijke weg, maakte de weg vrij om via sociale wetgeving de maatschappij te hervormen in sociale en egalitaire zin.

Hoewel de oppositie meer dan de helft van de kiezers vertegenwoordigde zorgde het pasverworven algemeen meervoudig stemrecht voor een verplette- rende parlementaire meerderheid van de conserva- tieve katholieken. De oorzaak was het toenmalige meerderheidsstelsel, waarbij de meerderheid van stemmen alle zetels krijgt. Deze scheefftrekking wakkerde de strijd voor het stelsel van *evenredige vertegenwoordiging* aan, een strijd waarin liberalen en socialisten hun krachten bundelden. De toepassing van de evenredige vertegenwoordiging bij nationale verkiezingen in België na WOI was een wereldprimeur. Het gold als een internationaal voorbeeld van een pacificatiedemocratie. De stabiliteit van het land was gebaat bij een betere vertegenwoordiging van de minderheden, terwijl het meerderheidsstelsel de polarisatie in de hand had gewerkt.

Alle geesten waren dus gerijpt in sociale zin, met uitzondering van de conservatieve katholieken die tot diep in de 20ste eeuw heimwee bleven koesteren naar hun onbetwiste machtspositie. De verwerving van het Algemeen Enkelvoudig Stemrecht voor mannen in 1918 (voor vrouwen pas in 1948) was een belangrijke overwinning voor de BWP, maar daarmee was het sociale onrecht niet verdwenen. Grote groepen in de maatschappij leefden in mensonwaardige omstandig- heden en de politieke bereidheid die situatie actief aan te pakken was eerder marginaal te noemen.

4. MOEDER VOORUIT EN HAAR KINDEREN: DE EMANCIPATIE VAN DE WERKENDE KLASSE

Tot de jaren 1880 bepaalde brood het dagelijks leven van bijna iedereen. Brood zorgde voor de meeste calorieën. Het nam dan ook de grootste hap uit het gezinsbudget. De prijs en kwaliteit waren constante bekommernissen. Wantrouwen en zelfs paniek daarover konden leiden tot opstootjes. Broodrellen hebben van oudsher de wereld in beweging gezet. Brood, en meer bepaald de produktie ervan, was aan het einde van de 19de eeuw ook een hefboom voor verandering.

De socialistische beweging zou in een eerste fase vooral de stem van de straat representeren. De socialisten waren immers nog niet in het parlement geraakt. Maar de mensonwaardige leefomstandighe- den van de arbeidersklasse waren voor sommigen ook de aanleiding om het heft in eigen handen te nemen. De slogan *Redt U Zelfen* kan gelezen worden als een oproep in die zin.

Eén van de meest belangwekkende initiatieven die daarbij werden opgezet was wat de 19de eeuw een *samenwerkende maatschappij* noemt, vandaag bekend als de *coöperatieve onderneming*. De coöpera- tieve ontstond in Engeland waar de *Rochdale Society of Equitable Pioneers* een eerste succesvolle coöpera- tieve winkel hadden opgezet. Ze creëerden een economisch model waarbij de nadruk lag op eerlijke prijzen, kwaliteitsgoederen en gedeelde winsten onder de leden. De zogenaamde *Rochdale Principles* vormen tot vandaag de basis waarop coöperaties over de hele wereld opereren. Louis Bertrand vermeldt in zijn *Histoire de la coopération en Belgique (1903)* dat het coöperatieve model snel ingebed geraakte in het sterk geïndustrialiseerde Wallonië, terwijl in Vlaanderen *Moeder Vooruit* in Gent de sterkste citadel van het socialisme werd. De coöperatieve van de Vrije Bakkers was de basis waarop de S.M. Vooruit in 1880 startte.

Het *Gentse model* was een *bakstenen* pleidooi voor het coöperatieve socialisme. *Moeder Vooruit* trok de arbeiders aan door aan hun eigenbelang te appeleren – *werklieden bemint uw profijt*. Dat inzicht leidde ertoe dat in alle plaatselijke kernen van de Belgische socialistische beweging de verbruikerscoöperatieven de financiële basis voor de partijwerking vormden. Haar tegenstrevers, liberalen en katholieken, spraken smalend van het *winkelsocialisme*. Tegelijk vreesden en benijdden ze de kracht van de socialistische coöperaties die allemaal waren opgericht met kapitaal dat door de arbeiders zelf werd betaald, of met behulp van leningen van al rendabele socialistische coöpera- tieven. Het coöperatieve model keerde als het ware de rollen om. De arbeiders waren de eigenaar van de onderneming, niet het kapitaalkrachtige individu.

Omdat brood zo’n centrale plaats in het leven innam sprak het haast voor zich dat de meeste Vlaamse coöperatieven een bakkerij hadden. En die bleken soms bijzonder winstgevend te zijn. Dat kon slechts op basis van een doordachte financiering. De coöperatie sprak in de eerste plaats arbeiders aan die een beetje spaargeld hadden. Dat was een radicale vernieuwing, want op die manier verleende de koper krediet aan de verkoper, en niet omgekeerd zoals gebruikelijk was. Het geld van de arbeider werkte dus voor zijn belang en niet voor dat van de fabriekseigenaars die vaak zelf naast de fabriek een winkel uitbaatten.

Leden van de coöperatieve betaalden voor hun brood initieel een iets hogere prijs dan gangbaar. Na drie maanden kregen ze hun ’deel’ in de coöperatie terug. Dat werd niet in geld maar in broodpenningen betaald, die dan opnieuw tegen brood konden worden ingeruild. Zo bleef het kapitaal in de coöperatieve en kon *Moeder Vooruit* de broodverkoop tot de spil maken van de socialistische politieke projecten. Naarmate ze meer activiteiten ontplooide, kon de coöperatieve ook andere goederen aanbieden, zoals een ruim aanbod aan voedingswaren, kleding, geneesmiddelen, steenkool...

Door de stijgende broodverkoop kreeg Vooruit een aanzienlijk kapitaal. Dat resulteerde na een aantal tussentijdse investeringen in een voor die tijd hypermoderne bakkerij van 6000 m² met een ruime meelzolder, zes hete luchtovens, twee kneedmachines, een stoommachine van 20 pk, weegschalen, automatisch deegsnijders en ruimte voor hondenkar- ren. De bakkerij produceerde in 1889 circa 60.000 broden. In 1913 waren dat er 103.300. Zelfs na aftrek van het deel van de coöperanten en de productiekosten hield Vooruit een substantiële winst aan de broodverkoop over. Daarmee financierde de coöperatieve de aankoop en bouw van huizen, winkels en opslagplaatsen, de gelijknamige krant, het ziekenfonds, de fanfare, de bibliotheek, de gymnas- tiekclub, en niet te vergeten de solidariteit met stakers over het hele land en de BWP.

5. FEDEREREN: DE VERSPREIDING VAN HET COÖPERA- TIEVE GEDACHTEGOED

Eén van de Rochdale principes stelde dat de coöperatieve zo spoedig mogelijk moest overgaan tot het organiseren van eigen productie, distributie, opleiding en bestuur, om andere verenigingen te helpen met de oprichting van een coöperatieve. In 1898 richtte Moeder Vooruit in Gent daartoe de coöperatie De Zon op, met als doel om consumen- ten- en productiecoöperaties te organiseren in Vlaanderen. Het motto luidde: *Pour le bien-être du Peuple – Pour l’émancipation de l’Homme*. De invloed van de coöperatie De Zon op de ontwikkeling van de socialistische coöperatie in Vlaanderen was onschatbaar.

Bijna alle Vlaamse coöperatieven begonnen met de aankoop van meel en de productie van brood. Al in 1871 hadden de coöperatieve verenigingen binnen de Internationale besloten om een federatie voor gezamenlijke aankopen op te richten. Maar het idee bleef lange tijd in de projectfase. Pas in 1887 lag het opnieuw op tafel, op initiatief van de Vooruit, die besloot een congres bijeen te roepen om de voordelen van de gezamenlijke aankoop van goederen te bespreken. De afgevaardigden waren het unaniem

eens over het principe van de federatie, maar er deed zich een eerste moeilijkheid voor.

Het bleek onmogelijk om legaal een coöperatieve vennootschap op te richten die uit coöperatieve vennootschappen bestond. De vorm van een naamloze vennootschap was een mogelijke oplossing maar dat schrikte de coöperatieven af. In 1890, op het jaarlijkse congres van de BWP in Leuven, werd de kwestie opnieuw opgeworpen, maar uiteindelijk duurde het nog tot 1894 vooraleer de statuten van de Federatie werden besproken en aangenomen. De Federatie huurde een bureau in het gebouw van de krant *Le Peuple* in Brussel. Daar vestigde ze haar kantoren en een winkel met verkoopstalen.

Louis Bertrand werd de voorzitter van de Federatie van Belgische Coöperatieven. Hij zetelde ook in het Centraal Comité van de International Co-operative Alliance (ICA), de koepelorganisatie die de coöperatieve beweging wereldwijd vertegenwoordigt. De ICA werd opgericht in 1895. Ze vertegenwoordigt 317 coöperatieve federaties en organisaties in 112 landen. Het hoofdkwartier van de ICA is sedert 2013 gevestigd in Brussel.

6. FABRIEKSSTAD AALST

Tot 1896 was de Belgische economie in een recessie geweest met een verlaging van lonen en arbeidsbesparende investeringen als gevolg. De crisis bleek echter ook een opportuniteit. Ze verhoogde het technologisch innovatieritme en noodzaakte ondernemers om nieuwe markten aan te boren, op zoek naar afzetmogelijkheden en grondstoffen. Dat leidde tot substantiële investeringen tot buiten West-Europa. De tweede industriële revolutie was in volle gang.

De inmenging van de staat in de economie was op dat ogenblik groter geworden. Een meer geprononceerde sociale politiek en de financiering van het openbaar vervoer en andere collectieve nutsvoorzieningen wezen op een nieuwe houding van de toenmalige regeringen, vooral onder de impuls van liberalen en socialisten. Die beschouwden de harmonieuze samenwerking tussen kapitaal en arbeid meer en meer als een voorwaarde voor maatschappelijke vooruitgang en economische groei. Het discours van industrieel en senator Ernest Solvay wees in dezelfde richting. De uitbuiting van de arbeidersklasse diende plaats te ruimen voor een efficiëntere organisatie gericht op het opvoeren van de arbeidsproductiviteit. Solvay zou voor zijn eigen ondernemingen, lang voor dat wettelijk verplicht was, een aantal baanbrekende initiatieven nemen zoals het werknemerspensioen, de beperking van de arbeidstijd tot acht uur en betaalde vakantie.

Het jonge België zag van bij zijn ontstaan industriële expansie als de sleutel tot de toekomst. Aalst schreef zich in in dit proces en transformeerde in een mum van tijd van een middeleeuwse stad tot een belangrijk industrieel productiecentrum. De kanalisering van de Dender was daarvoor een belangrijke ingreep. Tussen 1863 en 1867 werd de Dender in Aalst tussen de Zeeberg- en de Sint-Annabrug rechtgetrokken. Hierdoor ontstond er een eiland in het hart van de stad, in de volksmond omgedoopt tot Chipka. Er kwam veel ruimte vrij voor de uitbreiding van bestaande en de vestiging van nieuwe fabrieken op de braakliggende gronden langs de Dender. De aanleg van een spoorverbinding met Brussel en Gent versterkte verder de logistieke mogelijkheden van de stad. Een doorgedreven stedelijke transformatie volgde in het kielzog van deze infrastructurele ingrepen. Op die manier vergewiste Aalst zich van een prominente plaats in de Belgische economie.

Plattelandsvlucht zorgde ook in Aalst voor een gestaag groeiende stadbevolking. Die werd meedogenloos ingeschakeld in het industriële productieproces. Arbeidskracht was vaak het enige wat de nieuw-stedelingen konden aanbieden, en omdat het aanbod zo groot was en het aantal plaatsen beperkt, primeerden de belangen van het kapitaal in de arbeidsrelaties. Met de komst van steeds krachtigere en betere machines delft de lokale kleinschalige huishijverheid, gekenmerkt door handgesponnen en -geweven textiel, finaal het onderspit. In de jaren 1840 is deze omslag een feit. Alles stond in het getouw om van Aalst tegen het einde van de 19de eeuw één van de belangrijkste industriesteden in België te maken, met maar liefst 853 actieve bedrijven. Naast de moutproductie – graan- en hophandelaar Jean-Louis De Wolf startte in 1790 al met de mouterij *De Wolf-Cosyns* in hartje van de stad – scheerde vooral de textielindustrie hoge toppen. Tegen 1910 was Aalst de vijfde grootste industriestad van het land, na Brussel, Antwerpen, Gent en Luik. We zoemen even in op een viertal textielbedrijven die zelfs internationaal naam kregen.

Vandersmissen: betere lonen

De bakermat van de Aalsterse textielindustrie bevond zich rond de Voldersstraat. Hier waren verschillende kleine ateliers (twijnderijen, spinnerijen, weverijen) die in het midden van de 19de eeuw uitgrociden tot grote en belangrijke textielfabrieken. Het was in deze wijk dat de broers Vandersmissen in 1833 hun twijnderij oprichtten. Om te kunnen uitbreiden, verhuisden de broers in 1840 naar het Keizersplein. Hun arbeiders hadden het iets beter dan in de andere Aalsterse fabrieken. Het is dan ook opmerkelijk dat in dit bedrijf een vakbondsman opstond. Jan Bijl, hoofdboekhouder van de garenfabriek, richtte in 1886 een onafhankelijk

werkersbond op waarmee hij het erbarmelijke lot van de arbeiders trachtte te verhelpen. Zijn vakbond werd echter snel in de kiem gesmoord. Bijl werd gebroodroofd en week uit naar Manchester.

Cumont: innovatie en fusie

Aan het Keizersplein woonde ook de textielbaron Jean Charles Cumont. Achter zijn privé-eigendom startte hij in 1839 een garenfabriek. Cumont miste de boot van de industrialisering niet. Midden 19de eeuw breidde hij zijn machinepark uit met stoommachines, waardoor hij zijn productie sterk kon opdrijven. De garens van Cumont kenden internationaal succes. Ze vielen zelfs in de prijzen in Londen (1851), Parijs (1855) en Wenen (1873). Op wereldtentoonstellingen konden ondernemers immers uitpakken met hun kunnen.

In 1864 nam zijn zoon Charles Alexander het bedrijf over. In 1891 koos hij ervoor om een fusie aan te gaan met spinnerij en twijnderij Filature et Filteries Réunies (F.F.R.). De fabriek achter het huis van Cumont sloot en de volledige garenpductie verhuisde naar de vestiging van de F.F.R. aan de Tragel. Met de Dender en een spoorlijn voor de deur konden grondstoffen en goederen veel vlotter af- en aangevoerd worden.

Filature et Filteries Réunies (F.F.R.): fusie en schaalvergroting

Het fusiebedrijf F.F.R. ontstond in 1886 door een samensmelting van drie Aalsterse textielbedrijven: de gevestigde katoenspinnerij *J.B. Jelie* en de vrij jonge twijnderijen *Druwé-Hendrickx* en *Borreman-Van Melckebeke*. Hun tactiek om op een grotere schaal te werken was een schot in de roos. Nauwelijks een jaar na de fusie werd een filiaal opgericht in Duitsland en tien jaar later waagde F.F.R. zich aan investeringen in Schotland. F.F.R. floreerde en groeide uit tot een wereldspeler. Ook dit Aalsters garens viel regelmatig in de prijzen op internationale nijverheidsbeurzen. Net vóór de eeuwwisseling stapte Jelie uit de F.F.R. Zijn bedrijf ging alleen verder als *Filature du Canal*.

Filature du Canal : trendsetter J.B. Jelie

Aan de Sint-Annabrug, waar nu het fonkelnieuwe Administratief Centrum is gevestigd, stond de *Filature du Canal* van J.B. Jelie. Hij moet beschouwd worden als één van de voortrekkers van de textielindustrie in Aalst. Al in 1821 richtte hij een eigen garentwijderij op. Jelie was een trendsetter. Hij was constant op zoek naar manieren om de productie en de kwaliteit van zijn naaigarens te verbeteren. Daarvoor investeerde hij voortdurend in nieuwe machines en methoden. Zijn baanbrekend werk maakte hem tot een van de toonaangevende figuren uit de Belgische textielindustrie. Het leverde hem het ereteken van Ridder in de Leopoldsorde op, uitgereikt door Leopold II in 1856. In 1867 stonden er in het gebouw aan de Werf drie grote stoommachines en werkten er niet minder dan 550 arbeiders, waarmee het één van de grootste fabrieken in Aalst was.

7. HAND AAN HAND: HOE DE ARBEIDERS VAN AALST IN DE 19DE EEUW VOCHTEN TEGEN ARMOEDE EN ONRECHT

De internationale faam van deze bedrijven en hun belang voor de Belgische economie stonden in schril contrast met de arbeidsomstandigheden die er golden: lange werkdagen, kinderarbeid, hongerlonen, machtsmisbruik, onveilige en onhygiënische omstandigheden. De extreme sociaal-economische moeilijkheden lagen in Aalst aan de basis van het Daensisme. *Slaaf noch bedelaar mag de arbeider zijn, bij moet een vrij en welvarend man wezen*. Priester Daens voelde zich gesterkt door de pauselijke encycliciek *Rerum Novarum* (1891) waarin de Kerk opkomt voor de rechten van de arbeiders. Maar zijn sociale bevlogenheid bracht de priester in aanvaring met de conservatieve katholieken: de lokale adel, de rijke fabrieksdirecteuren en zelfs de Katholieke Kerk. Die moest met lede ogen toezien hoe Daens het misdrijf werd van de strijd van de arbeiders.

Naast de beweging rond Daens hadden ook de socialisten oog voor de sociale kwestie. In 1883 kregen ze voet aan grond in Aalst. Dat jaar gaf de Gentse socialistische voorman Edward Anseele zijn eerste grote meeting in Aalst. Naast een ziekenbeurs en een eerder *mytologische* vakbond richtte men in 1886 een coöperatieve bakkerij *De Toekomst* op. Hoewel die failliet ging, voor de Conservatieve katholieken in Aalst was het een signaal om tegen het opkomend socialisme in het verweer te gaan. Ze gingen zelfs zo ver om gezinnen met socialistische sympathieën te broodroven. Maar zelfs dat kon het tij niet keren. Een aantal Aalsterse socialisten richtten in 1892 met de hulp van enkele Gentse kameraden een nieuwe coöperatieve op. Deze samenwerkende maatschappij werd de basis voor de latere S.M. Hand aan Hand. Haar maatschappelijke zetel was gevestigd in het lokaal *Recht voor Allen* in de Korte St. Jorisstraat.

Om een coöperatie op te richten, hoe bescheiden ook, was er geld nodig en een beetje commerciële kennis. De S.M. Hand aan Hand werd opgericht met een mager kapitaal van 200 frank, voorgeschoten als lening door de lokale vakbond van katoenarbeiders. Men huurde een pand en er werd besloten tot de installatie van een bakkerij. Het *Maison du Peuple* in Brussel had net zijn apparatuur vernieuwd en een

oude broodbakoven afgebroken. De Brusselaars gaven de oven aan de Aalsterse coöperatieve, en die kocht via Vooruit 1500 zakken bloem.

Om brood te kopen bij de coöperatieve, moesten klanten een coöperatief aandeel kopen. Maar arbeiders kochten systematisch op krediet, wat een ernstig obstakel vormde voor de levensvatbaarheid van de nieuwe consumenten coöperatieve. Hoe kon men in Aalst de arbeiders vragen om in te tekenen op een coöperatief aandeel? De vakbond van katoenarbeiders bracht redding. Ze besloot om aan elk van haar leden het kleine bedrag te lenen om lid te worden van de S.M. Hand aan Hand. Het werd een onverhoopt succes.

Al in 1895 was het lokaal in de Sint-Jorisstraat te klein om de socialistische organisaties onderdak te bieden. Met de opbrengst van de coöperatieve bakkerij werden twee grote magazijnen op de Saskaai (later Van Wambekekaai) aangekocht *met gemak van betaling*. Na verbouwing bood het pand plaats aan *een schoon café*, een grote machinale bakkerij, een feestzaal, klassen voor onderwijs en muziekonderricht, en werkhuizen. Datzelfde jaar 1895, werd de S.M. Hand aan Hand wettelijk erkend. Bescheiden begonnen groeide Hand aan Hand geleidelijk, en in 1903 telde de coöperatieve 800 leden.

In 1920 kocht de nieuwe S.M. Hand in Hand het huis met brouwerij aan de Molendries. Het werd omgebouwd in een voor die tijd modern café met groot orgel, vergaderzalen, muziekzaal en bureaus voor de socialistische organisaties die voordien op de Saskaai waren gevestigd. Het gebouw was toegankelijk langs de Molendries en langs de Hoge Vesten van waaruit men de bakkerij en de cinema bereikte. Tijdens de depressie van 1929 eindigde de zelfstandige werking van S.M. Hand in Hand in Aalst. Vanaf dan ging de maatschappij verder onder de naam S.M. Vooruit – Gewest Aalst.

In 1958 hief de regering Eyskens II de grendelwet op. Die had de komst van de supermarkten naar België tegengehouden. Tal van consumenten coöperaties bleken plots te kleinschalig om de economische verschuivingen het hoofd te kunnen bieden. Velen sloten dan ook de deuren, ook in Aalst.

8. DE COÖPERATIEVE IN EEN HEDENDAAGS PERSPECTIEF

De Verenigde Naties namen in november 2023 een nieuwe resolutie aan, waarin werd opgeroepen om 2025 uit te roepen tot *Internationaal Jaar van de Coöperaties!* De tekst moedigt alle lidstaten aan in 2025 het coöperatief ondernemen te promoten en wil de bijdrage van deze ondernemingsvorm aan *Sustainable Development Goals* en aan de algehele sociale en economische ontwikkeling in de kijker te zetten.

Het initiatief komt er na het succes van het eerste Internationale Jaar van de Coöperaties in 2012. Dat heeft in hoge mate bijgedragen aan de bewustwording van de belangrijke rol van coöperaties bij duurzame ontwikkeling. Ook in Vlaanderen kreeg de coöperatie een bijzondere beleidsmatige aandacht. Vlaanderen schreef meerdere projectoproepen uit om blauwdrukken te ontwikkelen voor coöperatief ondernemen in diverse maatschappelijke domeinen, zoals armoede, energie, land- en tuinbouw, welzijn en wonen. Coöperaties zijn hiermee terug van nooit weggeweest.

Speelt hier misschien ook de gedachte om het heft opnieuw in eigen hand nemen, nu de druk op de welvaartstaat toeneemt? Feit is dat nieuwe sectoren opdoken als antwoord op nieuwe, voornamelijk ecologische bekommernissen: biologische landbouw, korte ketens, eerlijke handel. In de categorie ‘onbetwiste successen’ zijn er de coöperaties die hernieuwbare energie produceren en beheren. Het mag duidelijk zijn dat dit emancipatorisch model ook vandaag nog veel mogelijkheden in zich heeft. De basis is nog steeds mensen verenigen om in gemeenschappelijke behoeften te voorzien door middel van een onderneming waar ze zelf eigenaar van zijn en die ze samen democratisch beheren. De economische activiteit is in de coöperatie niet een doel op zich, maar is een middel om een bepaald doel te bereiken. Coöperatie staat dus voor doelmaximalisatie, niet winstmaximalisatie.

Biedt de coöperatie ook mogelijkheden die een specifieke meerwaarde kunnen geven in het kunstenvaklandschap? Met andere woorden, heeft het coöperatieve model een emancipatorisch potentieel voor kunstenaars? Voor onszelf is de vraag recent concreter geworden, in context van een digitale interface die Jubilee aan het ontwikkelen is in partnerschap met een curator-run organisatie, *nadine*, en een coöperatieve van cartografische praktijken, *Atelier Cartographique*.

Momenteel onderzoekt het partnerschap of een coöperatie de duurzaamheid van Eavatea op de lange termijn zou waarborgen.

POST-SCRIPTUM: EAVATEA

Eavatea is een digitale infrastructuur die collectief is ontworpen en gebouwd om de efemere, en vaak trans-disciplinaire praktijken van de betrokken kunstenaars in kaart te brengen, te publiceren en te archiveren. Eavatea zou de gesitueerde kennis die hun praktijken genereert niet alleen zichtbaarder maken voor hun collega's en het publiek, maar het zou ook de verbindingen tussen deze praktijken visualiseren als een vorm van collectieve kennisproductie.

Eavatea is gebouwd met open-source software. De infrastructuur genereert een gemeenschappelijk, continu groeiend digitaal goed. Dat is het resultaat van een co-curatieproces waarin kunstenaars discussiëren, keuzes maken en individuele en collectieve praktijken uploaden op Eavatea. Dit proces genereert niet alleen collectieve kennis, maar het geeft Eavatea ook een belangrijke sociale dimensie. Het transformeert een digitale infrastructuur in een commoning-praktijk. Deze praktijk genereert de commons die beheerd, gecontroleerd en beschermd moeten worden om de duurzaamheid en het behoud ervan te garanderen.

Digitale commons worden vaak als de *cornucopia of the commons* beschouwd, waarin meer waarde wordt gecreëerd naarmate meer mensen de commons gebruiken en zich bij de community aansluiten. Maar ook de digitale commons vereisen een efficiënt beheer van het gemeenschappelijk goed om bepaalde sociale dilemma's aan te pakken, zoals free riding, misbruik en ondergebruik, commodificatie...

De partners onderzoeken momenteel de dynamiek tussen Eavatea als een kennisgemeenschap en een economisch model dat werkt op basis van collectief eigendom: de coöperatie. Een coöperatie zou de duurzaamheid van Eavatea kunnen verzekeren. De producenten van geüploade informatie en de gebruikers van de archiefservice die nieuwe combinaties en reaktivering van deze geüploade informatie mogelijk maakt, zouden daarbij tot dezelfde organisatie behoren.

De coöperatie wil voorzien in de gemeenschappelijke behoeften van al haar leden. Collectief eigendom en democratische controle zou de dubbele identiteit van die leden definiëren: die van eigenaren, aangezien zij alle aandelen van de coöperatie bezitten, en die van producenten/gebruikers, aangezien zij genieten van haar mogelijkheden en activiteiten. Dit maakt een coöperatie bijzonder geschikt voor de productie en het beheer van collectieve goederen.

Toch zijn er belangrijke organisatorische, juridische en financiële hindernissen die overwonnen moeten worden als de coöperatie een gemeenschappelijke basis wil vinden met digitale commoning. Een multi-stakeholder coöperatie (MSC) zou hier een geschikt vehikel kunnen zijn. Met solidariteit als een bedrijfsmodel laat die namelijk een duidelijke relatie met een ruimere kring van belanghebbenden toe. De belanghebbenden in MSC's zijn namelijk eerder geïnteresseerd in het opbouwen van lange-termijnrelaties dan in puur transactionele relaties.

Het (inter)nationale federeren van verschillende kleine gebruikersgroepen, we denken aan kunstenaars, kunstinstellingen, critici, curatoren, maar ook aan entiteiten die financiële steun verlenen, zoals (inter)nationale en lokale autoriteiten, sponsors... die het open-source model van Eavatea gebruiken, zou het kunstlandschap, zelfs over de grenzen heen, duurzaam kunnen versterken.

Wordt vervolgd!

BRONNEN

Deze tekst werd geschreven op basis van informatie die we terugvonden in onderstaande bronnen. We zijn hun auteurs zeer erkentelijk. Het Kenniscentrum Coöperatief Ondernemen (KULeuven) verdiepte ons begrip van het coöperatieve model.

- Louis Bertrand, *Histoire de la coopération en Belgique*. Dechenne et Cie, 1903.
- Louis Paul Boon, *Pieter Daens of boe in de negentiende eeuw de arbeiders van Aalst vochten tegen armoede en onrecht*. Arbeiderspers, 1978.
- Gita Deeneckere, Bruno De Wever, Tom De Paepe, *Een geschiedenis van België*. Academia Press, 2020.
- Rolf Falter, *België, een geschiedenis zonder land*. Bezige Bij, 2012.
- Onze drang naar bevrijding*. Film gemaakt ter gelegenheid van het 75-jarig bestaan van de BSP, 1960. (AMSAB)
- Werklooze mannen en vrouwen gij zijt allen l uiaards*. Affiche uitgegeven door de Belgische Werkliedenpartij (BWP)-federatie Kortrijk, 1921. (AMSAB)

Websites:

- Forum Aalst Historiek (http://forum.aalsthistoriek.be)
- Stadsarchief Aalst (https://madeinaalst.be)
- Techniques Journal (https://techniquesjournal.com/lost-and-found-and-lost-again-while-addressing-a-herd-of-elephants-in-the-room/)
- International Cooperative Alliance (https://ica.coop/sites/default/files/2021-12/ACI_%20ENG_125_V3%20%281%29.pdf)